

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

Kyrkön i Järvsö med kyrkan samt prästgården från bron över Ljusnan i nordost. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2004-05-27.

2.1 Kyrkomiljön

Mitt i Ljusnans älvfåra skjuter en hög rullstensås upp ur vattnet och bildar en ö – Kyrkön i Järvsö – vilken i snart 1000 år utgjort ett andligt centrum i denna del av Hälsingland. Från den äldsta tiden minner en hög och smal runsten som står placerad vid den nuvarande prästgården, norr om dagens kyrka. Bygden var dock vid denna tid sedan länge befolkad av personer som levde av jordbruk, samt troligen jakt och fiske. Längs Ljusnans dalgång löpte flera viktiga färdvägar i äldre tid och vid Kyrkön korsade många resenärer älven. Sedan den första stenkyrkan uppförts på den norra delen av ön växte ett sockencentrum fram på denna plats och ett relativt stort antal bevarade byggnader vittnar ännu om detta. Kyrkoanläggningen består idag av kyrkobyggnad, gravkapell samt kyrkogård i flera etager. Till kyrkomiljön hör även prästgården med två stora bostadshus i vinkel, där den norra byggnaden uppfördes redan 1731 och därmed är en av de äldsta bevarade prästgårdarna i Hälsingland. I anslutning till prästgården ligger en sockenstuga från 1800-talet samt prästgårdens arrendebostad som numer används som pastorexpedition. På den nordvästra delen av ön ligger S:t Persgården som är ortens församlingshem. Intill detta står ett härbre samt ett bevarat kyrkstall invid brons landfäste på ön. Tidigare har det funnits betydligt fler kyrkstallar i anslutning till kyrkoanläggningen, dels på ön och dels på den s.k. Lillsidan på Ljusnans östra sida. På den senare platsen finns fortfarande närmare 40 små fönsterlösa timrade stallsbyggnader bevarade. Kyrköns södra del utgörs av ett naturreservat med högvuxen barrskog som täcker hela åsen med dess branta sluttningar mot Ljusnan.

Järvsö kyrka från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2004-06-03.

2.2 Kyrkan

Den första stenkyrkan på Kyrkön uppfördes sannolikt under 1100- eller 1200-talet, men hur den såg ut eller om den föregåtts av någon träkyrka på platsen är inte känt. Troligen försågs kyrkan i likhet med andra kyrkor i landskapet så småningom med murade valv, för kring 1520 vet vi att kyrkan var försedd med tre valv som vid denna tid, samtidigt med innerväggarna, försågs med målningar av kyrkomålaren Måns Jansson Gadd. Kyrkan låg då i öst-västlig riktning och bestod av ett långhus med sadeltak med några mindre utbyggnader på norra respektive södra långsidan. När ortens befolkning växte under 1700-talets första decennier ansågs kyrkan för trång och man beslöt 1746 att bygga till den med två korsarmar, ett arbete som leddes av byggmästaren Anders Romberg från Leksand, som vid denna tid var flitigt anlitad vid en rad kyrkobyggen i Hälsingland. Två år senare var ombyggnaden klar, men arbetet med interiören pågick i flera decennier. Redan i slutet av 1700-talet ansågs emellertid kyrkan åter vara för trång, och församlingen började planera för att uppföra en ny kyrka.

Efter långa diskussioner om den nya kyrkans placering beslöt församlingen ändå att uppföra den på den gamla kyrkplatsen, trots att det innebar att man på grund av platsbrist måste frångå den gängse placeringen med koret i öster. Den nya kyrkan som uppfördes, vilken är den nuvarande, byggdes således med koret i norr, efter ritningar av arkitekt C. G. Blom-Carlsson. Arbetet påbörjades 1832 och kyrkan stod klar sex år senare, trots att svåra år drabbat bygden med missväxt. Kyrkan uppfördes i nyklassicistisk stil med långhus och torn i norr och med sakristia i bottenvåningen bakom altaväggen. Interiören var ursprungligen en mycket stram salskyrka med vitkalkade väggar och ett välvt tak. Predikstol, läktare med orgelfasad och ett korsbeprytt altare var de enda prydnaderna i det stora kyrkorummet som ursprungligen rymde hela 2600 personer och därmed var en av landets största kyrkor. Den stora spännvidden i kyrkorummet ledde dock ganska snart till problem, då sprickor i murarna upptäcktes och olika

ombyggnadsförslag kom att diskuteras i årtionden. År 1892 genomfördes en omfattande restaurering efter ett restaureringsförslag av arkitekt C. A. Ekholm från Uppsala. Kyrkan fick nu sina två pelarrader samt korabsid och förvandlades därmed till ett treskeppig kyrkorum i fornkyrklig stil med romanska förebilder, med exempelvis synliga takstolar. Interiören fick stå tämligen orörd fram till 1958 då en stor restaurering genomfördes under ledning av arkitekt Bengt Romare, Stockholm. Efter denna har endast mindre ombyggnader och omflyttningar i kyrkorummet skett.

Kyrkorummet från söder mot koret med sin absid. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2004-06-03.

Kyrkobyggnadens exteriör har behållit sin strama nyklassicistiska gestaltning trots de förändringar den genomgått. Byggnaden har idag gråfärgad sockel och däröver vitputsade fasader som genombryts av de rundbågiga fönstren och dörrar mitt på den östra, västra och södra fasaden. Långhuset täcks av ett svartmålat plåttak. Den åttkantiga tornlanterninen, som flyttades upp i början av 1930-talet och placerades på en ny kopparklädd tornhuv, kröns av ett klot och däröver ett högt kors, vilka båda är förgyllda.

Interiören präglas idag till stora delar fortfarande av 1958 års restaurering, som hade som mål ”att sammansmälta 1700- och 1800-talet med dagens krav”. Det nuvarande stengolvet i gångarna och trägolven i bänkkvarteren samt den dekorativa förgyllda utsmyckningen på valvbågarnas kapitäl härrör från denna renovering. Korabsiden är försedd med sju nischer där sju reliefskulpturer utförda i marmorstuck kan beskådas. Absidens övre del har dock kvar mönstermålningen från 1892 års restaurering. Väggarna i kyrkorummet är i övrigt vitputsade och innertaken, som tillkom 1926, är utförda som kassetak målade i röd kulör.

*Kyrkorummet mot orgel-
läktaren i söder. Foto:
Daniel Olsson, Läns museet
Gävleborg 2003-06-03.*

I kyrkorummet kan sedan 1958 åter den praktfulla barockpredikstolen, som förfärdigats av Magnus Granholm 1772, samt altarringen från 1838 beskådas. Altarbordet, som utgörs av en kraftig skiva i brunröd Gustafsmarmor, tillkom vid renoveringen 1958 liksom den nuvarande bänkinredningen. Den nordöstra delen av kyrkorummet är sedan 1979 inredd till en ”Lillkyrka” som kallas S:t Pers kapell med lösa stolar, altarbord och altarring inom det tidigare bänkkvarteret. Bänkarna som stod tidigare på detta ställe placerades då längs kyrkorummets väggar. Den nuvarande orgeln tillkom 1993, men fasaden är ett 1700-talsarbete som ursprungligen inrymde en Green och Strähle orgel från 1754. I koret finns sedan 1974 en kororgel. Läktarens bänkar tillkom också vid 1950-tals renoveringen, i likhet med kyrkorummets belysning med stora takkronor i mittgången och lampetter längs väggarna och på pelarna. De äldre takkronorna fick då sina platser i sidoskeppen. Under läktarens

västra del återfinns ett barnrum som 1958 byggdes som brudkammare. Kapprummen på var sida mittgången under läktaren tillkom också vid denna restaurering. Vapenhuset, med två trappor till läktaren på var sida huvudentrén, har genomgått få förändringar sedan 1958.

Sakristian, som är belägen i tornets bottenvåning har stengolv och vitputsade väggar samt innertak av trä. I sakristiegången mellan kyrkorum och sakristia finns en äldre järnbeslagen dörr bevarad. I sakristian finns skrud- och textilskåp samt toalett samt en äldre stensatt källare med nedgång via lucka från sakristian. I tornet finns ett arkivrum och ett museirum samt tre fungerande kyrkklockor, tillkomna mellan 1659 och 1702. Tornet har urtavlor i alla väderstreck som fortfarande drivs av ett mekaniskt urverk från 1878, som dras upp för hand en gång i veckan.

2.3 Gravkapellet

Strax söder om kyrkan, i den östra delen av den smala kyrkogården ligger gravkapellet, en träbyggnad i en våning med källare. Byggnaden har gråmålad grund, vitmålad locklistpanel samt tak av enkupigt lertegel. Gravkapellet, som är uppfört så sent som 1994, byggdes på samma plats som ett något mindre gravkapell från 1900-talets första hälft och med det tidigare gravkapellets formspråk och materialval som utgångspunkt. Gravkapellet inrymmer en sal för begravningar samt förvaringsrum och toaletter.

2.4 Kyrkogården

Kyrkogården vid Järvsö kyrka utgörs av tre större kyrkogårdsområden belägna i tre olika etager. Den äldsta kända delen av Järvsö kyrkogård låg i anslutning till den medeltida kyrkan på platsen och den omgavs av en bogårdsmur av sten med trätak med minst två murade stigportar. Under 1700-talet utvidgades denna kyrkogård mot söder. Hela denna kyrkogård låg dock troligen inom den nuvarande kyrkans murar.

När den nya kyrkan uppfördes anlades en kyrkogård söder om denna på åsens krön och ingången markeras av två kraftiga stenstolpar. Kyrkogården har sedermera utvidgats allt mer mot sydväst längs åsen och har tack vare naturförutsättningarna fått en mycket långsmal form. Området har en grusad mittgång och gravvårdar på vardera sidan om denna med vårdarna vända mot öster eller väster. De äldsta gravvårdarna återfinns närmast kyrkan och ett flertal av dessa är s.k. grusgravar och några omges av stenramar. Här finns även ett antal gjutjärns- och järnkors från 1800-talets senare del. Stående gravvårdar dominerar. Ursprungligen var det en tydlig uppdelning mellan de stora familjegravarna mot norr och de enklare varvsgravarna som företrädesvis hade vita träkors på den södra delen. Träkorsen är idag ganska få och uppdelningen är idag inte alls lika tydlig som för 100 år sedan. Vegetationen på kyrkogården utgörs av björkar och häckar samt enstaka andra trädslag. År 1936 anlades en ny kyrkogårdsdel i slutningen mot väster nedanför den äldsta kyrkogårdsdelen. Detta område är också gräsklätt och har en grusad gång i mitten. Gravvårdarna återfinns på båda sidor om denna, vända mot öster och väster. De flesta är stående och av sten. Gravvårdarna är huvudsakligen av sten och stående.

I slutet av 1950- och början av 1960-talet tillkom den nya kyrkogården belägen på den tidigare jordbruksmarken som tillhörde prästgården. Området är indelat i mindre kvarter med raka häckar och har asfalterade samt plattlagda gångar. Vegetationen utgörs i övrigt av björkar samt andra lövträd och buskar. En stenmur avgränsar kyrkogården mot de stora öppna gräsytor som finns väster om denna kyrkogårdsdel. I anslutning till dessa gräsytor, inte långt

från församlingshemmet S:t Persgården, ligger minneslunden som anlades i slutet av 1980-talet efter ritningar av landskapsarkitekt Roland Karlsson, Järvsö. Minnesplatsen utgörs av en halvrund avskärmning med buskar kring två bänkar. I anslutning till denna finns även en minnessten samt en blomstersmyckningsplats. Från minneslunden har besökaren en vacker utsikt mot Lillälvens fortsättning söderut. Vid den nya kyrkogårdsdelen ligger även rödmålade ekonomibygnader av trä vilka uppfördes 1980.

Den äldsta delen av Järvsö kyrkogård från nordväst med gravkapellet i bakgrunden. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2004-06-03.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kyrkomiljön vid Järvsö kyrka utgör en ovanligt välbevarad miljö med flera tidstypiska byggnader, som prästgård, arrendebostad, kyrkstall, sockenstuga m.m. i anslutning till kyrkan. Platsen har dessutom lång historisk kontinuitet som andligt centrum sedan ungefär 1000 år tillbaka i tiden. Kyrkan, som är en av Sveriges största landsortskyrkor, är mycket monumental och genom sin placering på en hög rullstensås och en ö är den ett viktigt landmärke för hela bygden. Kyrkan har trots ombyggnader på 1890- och 1930-talet behållit mycket av sin nyklassicistiska exteriör. Interiören präglas i hög grad av 1890-talets omdaning från salskyrka till en ”falsk” treskeppig basilika i fornkristen stil med korabsid. 1958 års restaurering innebar både att vissa äldre fasta inventarier återfördes till kyrkorummet, samtidigt som nya tidstypiska arkitektritade inredningsdetaljer tillkom. Kyrkorummet har sedan dess genomgått få förändringar. Kyrkogården präglas i hög grad av naturförutsättningarna på platsen och har därigenom fått en säregen form samt uppdelats i flera etager. Sammantaget bildar hela Kyrkön en sammanhållen miljö med kyrkobyggnaden som den givna centralpunkten i hela anläggningen.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkomiljöns många olika byggnader är alla viktiga representanter för det sockencentrum de är och har varit en del av.
- Kyrkobyggnadens strama fasader med stora murytor i nyklassicistisk stil.
- Kyrkorummets monumentala karaktär
- Den äldre fasta inredningen från den tidigare kyrkan, som orgelfasad och predikstol samt gravhällar m.m. vilka knyter an till den medeltida kyrkan på platsen.
- Den nya kyrkans originalinredning samt ursprungliga dörrar och äldre fast inredning och konstruktionsdelar i kyrkorum och torn.
- 1890-talets omdaning av kyrkorummet.
- 1958 års restaurering med exempelvis altarbord, bänkinredning indelad i kvarter och specialritad belysning i form av tidstypiska takkronor och lampetter.
- Det mekaniska urverket tillverkat 1878 är ett av de äldsta fungerande i länet.
- Den äldsta kyrkogårdsdelens struktur med grusgravar med många äldre gravvårdar bevarade närmast kyrkan.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA, HS Järvsö sn, Kyrkan.

Björklund, Börje. *Järvsö förr och nu*. Järvsö 1973.

Björklund, Börje. *Järvsö kyrka*. Ingår i serien Hälsinglands kyrkor XLIV, Uppsala 1984.

Björklund, Börje. *Kyrkan på ön berättar*. Järvsö 1988.

Björklund, Börje. Prost, verksam i församlingen sedan 1956 (Muntliga uppgifter maj 2004)

Hanzén, J. J:son. *Järvsö kyrka och dess föregångare*. Ljusdal 1938.

Länsmuseet Gävleborg, klipparkiv.

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv.

Permark, Lars-Erik. Vaktmästare ((Muntliga uppgifter juni 2004)

Åhman, Gustaf. Kyrkoherde (Muntliga uppgifter juni 2004)

Inventeringsdatum: 2004-05-27 och 2004-06-03.

Inventerare: Daniel Olsson.

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Anna Lindgren och Daniel Olsson.

Rapportsammanställning: Daniel Olsson.